

felsőruhát jelent (hogy valamikor nálunk is csinálhattak csikóbörből dakut, nagyon valószínű) s a *daku* olyan területen és nép körében él (kirgizek tudvalevőleg a Volga jobbparti pusztáin is laknak), melyhez az ősmagyaroknak vagy legalább is a kunoknak föltehetőleg volt valami közük.

Ruházati szavakat vett át az ősmagyarság a törökségtől (*Gombóc*), nem lehetetlen tehát, hogy ezt is.

Ezért érdekel bennünket a *daku* s ezért kellene minden adalékot összegyűjteni róla, amíg nem késő.⁵ Hisszük, hogy a nyelvészetnek is lesz mondanivalója róla.

Bátky Zsigmond.

Az utca kapitányok Debrecenben.

Az *utca kapitány* hivattal foglalkozik a N. és Ny. 1929. 1. és 2. számában Szendrey Ákos és Horgász Pál. Ezúttal megkísérlek néhány felvilágosító adatot közölni Debrecen közigazgatási életében évszázadokon keresztül olyan fontos szerepet játszó hivatalról és az alá rendelt *tizedesi* és *tíz házgazda* intézményről.

Zoltai Lajos Debrecen állapotáról írván az *utcaszer* intézményével hozza kapcsolatba az utca kapitányi intézményt, felsorolja sokféle közigazgatási és közrendészeti tevékenységét a török hódoltság alatt.¹ Az utca kapitányok állítják elő a társzekereket, az élést, hetiszereket. Jókarnban tartják a hidakat, a pallókat, ánkokat, kapukat. Fizetik a kapuőröket, sorompósokat. Felügyelnek az *utcaháza*-ra, és az őrző házra. Az utcák tűzoltószerei felügyeletük alatt vannak. Ellenőrzik: van-e minden háznál a kút mellett vízzel telt hordó (*kapitány viz*), van-e létra, csáklya. Az utca kapitányok kaszáltatnak, boglyáztatnak az utca kertjében, az utca bikája, ökre, lova számára. Fogadják a pásztorokat stb., stb. Zoltai a XVII. században minden utcában 2—2 kapitányt talált. Fizetése Csapó utcában a kettőnek 33 frt 69 kr. volt.

Debrecenben egy utca alatt egy kerületet értettek. Debrecen város múzeuma őrzi a Csapó utcai gazdaság (I. kerület) könyvét, mely 1833-tól van meg benne és részletesen le van írva az utca kapitány és alantasainak választása és ténykedése.

E könyvből megtudjuk, hogy a XIX. sz. elején már minden utcában egy utca kapitány van. Minden év november 2-án az *utca senator* felhívására az *utca küldöttsége* választja egy évre. Csapó utca küldöttsége ez időben 40 tagú volt.

Az állandó hadsereg és állandó adó behozatala óta főgondja volt a katonai elszállásolás és adóbeszedés, illetve a polgárok adóbirásának megvizsgálása, amit „*tehettség összevétel*”-nek neveztek.

⁵ Zelenin is azt mondja (Russische Volkskunde 1927, 219), hogy ilyen egyenes hátú, kabátszabású ruhákat az Uralvidéken és Szibériában az oroszok kecske-, szarvas- és kutyabörből is csinálnak, a szőrt kifelé fordítják, s nevük *docha*, *jaga* és *ergak*. A három névből kettővel már Pallasnál találkoztunk. Általában a délorosz népviselet szokászlata hemzseg a török szótól. *Ráday Pál*, aki 1709—1710-ben járt Benderben tatár követségben, azt jegyzi föl, hogy tele van a vásár, ködmönös tatárral. (Tud. Tár. 1841. 185). Kár hogy többet nem mond róluk: Hogy a timár- és szűcs-munkának (mindkettő török szó), a törökfajú népek jeles mesterei voltak, köztudomású.

¹ Zoltai Lajos: Debrecen a török uralom végén. Debr. 1905. 96, 159 ll.

Debrecen város főjegyzője 1839 október 29-én így ír Csapó utcának: „Szükséges lévén a bekövetkezendő katonai esztendőre az uttzák kapitányai elválasztásának határidejét elhatározni.“ A határidőt november 2-ára tűzi ki az utca küldöttsége, kapitánynak hármat jelöl és e háromra szavaznak nyiltan. Az *utca notáriusa* vagy deákja az utca könyvébe jegyzi be a neveket és mindenik után húzza a ráadott „vox“-okat. Aki a legtöbbet kapta, az van „*elválasztva*“ a kapitányságra. 1839-ben Csontos Istvány Csapó utcai gazda 26 szavazatot kapott, míg a két más jelölt és pedig Kováts József szürszabó neve után 6, Kováts József magyar, szabó neve után 5 hűzás áll.

A XIX. században a kapitány őrizte az utca vagyónát. Lelépésekor elszámolást nyújtott be az utca pénzéről, ingó vagyonáról, melyet az utca küldöttsége vagy tudomásul vett, vagy helytelennek találván, új számadás készítésére hívta fel a kapitányt.

Midőn 1840-ben „Kováts József uram ökegyelme“ számadása 2 wfrt és 24 kr. deficitel zárult a csapó utcai küldöttség ezzel a záradékkal adta meg a felmentést: „Meghagyatik az utánna tett uttzákapitány Aszalai Dániel uramnak, hogy azon summát az uttzá jövedelméből fizesse ki.“ Az utca jövedelme állott a polgárokra kirótt taksákból és a *bikabér*-ből. Így Kováts József 1839/40. évben 102 wfrt és 24 krt szedett be; továbbá „feladódván 512 tehén per 12 kr.-jával, jött be érette 102 wfrt, 24 kr.“

Az utca kapitány ügyelt fel a csordásokra, juhászokra, csürhésekre és szerezte be a kellő mennyiségű és minőségű tenyészállatot.

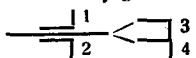
Az utca kapitányságot, ha a küldöttség bizalma megtisztelte, minden polgárnak kötelessége volt elfogadni. Aki vonakodott elfogadni, pénzbüntetésre ítélték. Öreg debreceni polgárok beszélnek, hogy Magyar Gábor mészáros mester nem akarta elfogadni a nagy megtiszteltetést. *Kapitányszék* elé idézték és a legöregebb kapitány ezzel a szavakkal mutatta meg a székét: „öt pengő a szék Magyar Gábor uram!“ A civis lefizette az öt pengőt és teljesítette kötelességét.

Az öreg polgárok még jól emlékeznek arra, hogy az utca kapitányok fekete szűrben jártak. A szép fekete szűrön hátul „átalvető“ volt, ennek a végén pedig hat bojt lógott, mint a debreceni fogat: négy lentebb, kettő fentebb. Az utca kapitányoknak kandjuk, puskájuk volt. Ha kiszálltak, 4 lovas szekér vitte őket „hittyesen előre fogva“.¹ Érdekes, hogy Debrecenben minden utcának más színű lova volt. Így Csapó utcának 4 szünke, Hatvan utcának 4 fekete, Cegléd utcának 4 pej lova volt.

Ha a kapitány székét tartott, az alantás tizedesek fekete szűrben, tisztességesen öltözve, kezükben vékony, kerek fejű árva tölgyfa bottal jelentek meg. Tiszteletük jeléül a botot fejjel lefele fordították és a lábuk elé támasztották. A hivatalban pipálni nem volt szabad. Sőt a pipát el kel-

¹ A hittyesen való fogást én magyaráztam meg először a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője 1911. 51. l., mikor Herman O.-val egy kis vitánk volt. Ezt a lófogatot a debreceni ember franciás fogatnak nevezi. A M. Tájszótár 870. lapján téved, legalább is nem jól érti, Herman: A magyar pásztorok nyelvkincse 1914. 107. lapján már ez utánam jól magyarázza.

Lényege az: a szekérhez négy ló van befogva előre úgy, hogy 2 a rud mellé, 2 a rud elé párosan

és a kocsis nem a hátsó bal ló hátán ül, hanem a szekéren. A rud végén kiséfa van és hosszú gyepőre fognak. Van egy másik előre fogás, ez a debreceni, mikor a kocsis a balhátsó lovon a nyergesen ül.

lett dugni. Az egyik tizedesnek a zsebéből kilátszott a pipaszár, a kapitány rászólt: „Tizedes uram! 5 forint ára kinn a pipaszárbúll!” — Ez bizony 5 frt büntetést jelentett az amúgy is csekély fizetésből.

Az utcakapitányságot 1872-ben szüntette meg Debrecen város tanácsa és közgyűlése. Ekkor már szerepköre majdnem csak a belső legeltetésre szorult. A kaszárnya építésekkel megszűnt a beszállásolás, az adót központilag vetették ki és szedték be. A rendre rendőrök ügyeltek fel.

A kapitány e gazdasági tevékenységét átvette az „*utcagazdaság*“. Csapó utca is már 1873-ban az utcakapitány helyébe két *utcagazdát* választott Diószegi János és Burai János uraimék személyében. Amaz 60, emez 40 frt évi fizetést kapott. Kötelességükké tették a legelő gondozását, a pásztorok fogadását, az utcaháza gondozását, tenyészállatok tartását, a bikabér szedést.

Ez az intézmény azonban nem soká tartott. A Debrecen várost körülvévő belsőlegelőt 1876-ban felosztották, a csordák, csürhék, juhnyájuk megszűntek, az állattenyésztés a külső, hortobágyi legelőre szorult. Az az egy-két csorda, mely mai napig is megvan, szabad társulás alapján, bérleti rendszeren van. Az *utcagazdaság* azonban megmaradt mind a mai napig, csakhogy tevékenységük a *ház utáni* földek gondozásában áll. Az *utcagazdaság* csósz fogad, a dűlőutakat gondoztatja, kisebb kihágásokban bíraskodik. Szervezete a következő: van elnök, egy *utcagazda*, *jegyző*, *pénztáros* és választmány. Adminisztrációs költségeire fél kilótól egy kiló búzát szedet be holdankint. Ebből fizeti a tisztikart. Jogi alapja nincs, de az utcakapitányságnak egyenes leszármazottja.

Az utcakapitányok alantasai voltak a *tizedesek*. Minden utcában (kerület ma) több kevésebb. Csapó utcában 4—5 tizedes volt. Ezek hajtották végre a kapitány parancsait. Az utca küldöttsége választotta évenként a polgárok sorából, fizetésük 8—10 frt volt egy évre.

Az utcakapitány küldöncei voltak a *tízházgazdák*. Csapó utcában 5 volt. Ehhez jött még két külső városi tízházgazda; egy külső és egy belső *rőzsebiztos*. E két utóbbi a fakompetenciát osztotta az utcabeli polgároknak, amaz az erdőn, a vágástéren, emez a városi faraktárban. Ezeket az egyszerű polgárok sorai közül választotta az utcaküldöttsége egy évre. Főként a kézbesítés volt a fődolguk. Az *utcagazdaságnál* egész a 90-es évekig fenmaradt egy-egy. Ma tisztüket az eljáró, legtöbbször a csósz látja el.

Az utca küldöttségének előlülője a XIX. sz.-ban az *utzábeli szenátor* volt. Ennek kezébe tették le az esküt a megválasztottak.

A Csapó utcai gazdaság könyvében 1840-től gyakran találkozunk az *utzábíró*-val, aki mellett 7 esküdt szolgáltatta az igazságot. Az *utca nótárius* vezeti a jegyzőkönyvet, a városi statutumok közül kiírja, ami az utcákra vonatkozik.

A polgári őrzők mellett bizonyos rendőri szolgálatot teljesítettek a *darabontok* vagy *drabantok*. Ezek egyenruhát, *drabanti ruhát* viseltek. Ez is megszűnt, mikor 1871-ben a város felállította a rendőrséget.

Az utcakapitányokra az öreg polgárok jól emlékeznek Debrecenben. Nevét fentartotta a *kapitán'viz*, sőt átvitt értelemben ma is használják az *utcakapitán'* elnevezést. Utcakapitán névvel az olyan asszonyt ruhazza fel a debreceni nép, aki mindig az utcaajtóban áll, templombá,

temetésekre jár azért, hogy valamit halljon, megbeszéljen, ítéletet mondjon. Az utcán is mindenbe beleszól, kifogásol, dorgál. Nagyhangon beszél, mint mondják „herseg“, „recseg““. „Hejh, nagy utcakapitán' ez a Burainé!“ — Kapitán' Tóthné, Kapitán' Benczéné stb. mind ezt bizonyítja. Az ilyen nagyhangú asszonyokat *rézasszony*-nak is mondja a nép.

Ellenben az olyan jámbor fajta asszonynak, aki csak a hírért eseng, boldog, hogyha tovább adhatja és így örökösen pletykál: „*utca-kalandárijom*“ a neve. Újabban az olyan *fejír cseléd*-et, aki azért jár kel az utcán, hogy amit hall a *csepütelegráfon* tovább adja „*hírharang*“-nak nevezik. Pl. Nagy hírharang még ez a Szücs Julkó is!

Debrecen.

Ecsedi István.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Nevetőfejfák.

(Motívum- és típus tanulmány)*

Népköltési gyűjteményeink és gyűjtéseink nem sokat törődnek a népi sírfeliratokkal. Még az Ethn. és a Népr. Ért. temetőkről szóló dolgozatai is csak épen mintául közölnek egy-egy nyelvi vagy tartalmi szempontból érdekesebb sírfeliratot. Az ok érthető: nem tartották népi eredetűeknek, hanem csak kántori csinálmányoknak, pedig bizony sokkal több közöttük a falusi rimművészek, a fejfafaragók kigondolása. Mindössze három önálló gyűjtésüket ismerem.**

Találkozunk ugyan sírfeliratokkal a Nyr.-ben, s heti és napi lapjainkban is, ezeknek adatai azonban *csak* humorosak. Olyanok, amelyeket *nevető sírfeliratok*-nak vagy *nevetőfejfák*-nak szoktunk nevezni. Nagy részüket az ország minden táján ismerik, s nem is egy, hanem több temetőhöz kötik, — de épen ezek legnagyobb részénél semmi hiteles adatunk sincs arra, hogy valóban felvésett versek voltak. S így aztán még az olyanok is kétesekké válnak, amelyekről közlőjük azt állítja, hogy felvésettéknek látta vagy hallotta őket. Néphagyományainknak tehát épen olyan önálló alakulásai ezek, mint folklorunk bármely más faja.

S eredetük az igazi sírfeliratokban gyökerezik. A nép lelke ép oly közvetlenül nyilatkozik meg, mint amely természetiesen érez. Meghatódottságának közvetlenül megfelel tehát természeties érzéseinek nyelvi kifejezése is. Vidéki temetőink sírfeliratai épen ezért sokszor mosolyra bír-

* Felolvasás a Magyar Néprajzi Társaság 1929. dec. 18. tartott ülésén.

Idézett lapok, folyóiratok és művek: Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Nagybánya és Vidéke, Nagykároly és Vidéke, Szabolcsmegyei Hírlap, Kecskeméti Közönlöny, Magyar Nyelvőr, Ethnographia, Néprajzi Értesítő, Nyelvészeti Füzetek, Hasznos Mulatságok, Vasárnapi Újság, Osztrák-Magyar monarchia írásban és képen, Tatár Péter: A magyar nép naptára, Kálmány Lajos munkái, Mikszáth: Az igazi humoristák — és — Az apró gentri és a nép, Darnay Kálmán: Kaszinózó táblalabirák. Amely adat alatt mellett forrás-idézet nincs, az saját gyűjtésem. A Kecskeméti Közönlöny példányszámait Szabó Kálmán múzeumigazgató szíveségének köszönöm.

** Bessenyei Ferenc: Emlékezés Putnokra és Borsodra, 'Magyar Újság' 1892. — X. Y.: Házfeliratok és sírversek Brassó megye csángó-magyar községeiből, 'Brassó', 1892. 51. stb. sz. — Huszár György: A temető költészete. Nagykőrösi Hírlap, 1900. 29. sz.